

А. А. Палягошка

АНТРАПАНІМІЧНАЯ ЛЕКСІКА ВІЦЕБШЧЫНЫ: СТРУКТУРНА-СЕМАНТЫЧНЫ АСПЕКТ

Іменаслоў фарміруецца на працягу гісторыі і ўвесь час развіваецца. У першую чаргу прозвішчы дапамагаюць адлюстраваць многія сферы жыцця і дзейнасці чалавека. Менавіта аналіз антрапонімаў дае падставы для адкрыцця новых гістарычных і культурных фактаў, лексічных адзінак як беларускай, так і іншых моў свету.

А. А. Станкевіч адзначае: «Антрапанімічная прастора як сукупнасць уласных імён, якая сфарміравалася ў працэсе гістарычнага развіцця, у кожнага народа мае выразны нацыянальны каларыт. Матывацыя асабовых імёнаў была рознай у розных народаў і адлюстроўвала ўяўленні аб жаданых, неабходных якасцях і ўласцівасцях характару і паводзін людзей, надзеленых гэтымі імёнамі» [2, с. 187]. Таму важным з'яўляецца вывучэнне антрапанімікі з пункту погляду яе этымалогіі і структуры для раскрыцця пэўных мовазнаўчых і гістарычна-этнаграфічных пытанняў.

Зыходзячы з таго, што антрапанімія — неад'емная частка нашай мовы, збор матэрыялу ў гэтай галіне, яго вывучэнне і лексікаграфічнае апісанне з'яўляецца адной з актуальных і навукова важных задач. Асабліваю цікавасць выклікае вывучэнне рэгіянальнай антрапанімічнай лексікі. Менавіта таму прадметам дадзенага даследавання выступае іменаслоў Ёдскага сельсавета Шаркаўшчынскага раёна Віцебскай вобласці. У даследаванні ў структурна-семантычным аспекце былі прааналізаваны 513 прозвішчаў.

Для размеркавання і сістэматызацыі прозвішчаў адносна іх структуры і семантыкі ў дадзенай рабоце намі выкарыстана класіфікацыя, прапанаваная Г. М. Мезенка, В. М. Ляшкевіч, Г. К. Семяньковай у манаграфіі «Віцебшчына ва ўласных імёнах: мінулае і сучаснасць» [1].

Паводле сваёй структуры прозвішчы — даволі ўстойлівыя ўтварэнні. У склад марфалагічнай структуры ўсіх прозвішчаў уваходзіць прозвішчная аснова і прозвішчаўтваральны фармант. У структурным плане прынята вылучаць першасныя і другасныя прозвішчы. Першасныя — утвораныя ў выніку пераходу ўласных імёнаў, а таксама мянушак у прозвішчы: *Балай, Верабей, Коваль, Мятла, Пугач*. Другасныя — тыя, што ўтварыліся пры пераасэнсаванні ўласных імёнаў, мянушак і тапонімаў, аднак з далучэннем прозвішчаўтваральных фармантаў: *Баравік, Вярховіч, Дарашчонак, Палідавец, Радзюк, Ярмоленка*.

Пры аналізе фактычнага матэрыялу намі было выяўлена, што на абранай тэрыторыі пераважаюць другасныя прозвішчы (65 %), першасных —

35 %. У сістэме першасных прозвішчаў пераважаюць тыя, якія былі ўтвораны ад назоўнікаў-апелятываў (97 %), ад’ектыўных значна менш — 3 %. Структурны аналіз дае падставы сцвярджаць, што колькасць невытворных прозвішчаў адносна невялікая і характарызуецца адзінкавымі выпадкамі ўжывання: *Гара, Жук, Колас, Сініца*. Пераважаюць жа вытворныя антрапонімы: *Грыбок, Крыварот, Лысянок, Чарныш*.

Сярод прозвішчаўтваральных афіксаў найбольш частотным з’яўляецца фармант *-ка/-ко*: *Апалька, Кабелка, Фомчанка*. З яго дапамогай утворана 26 % прозвішчаў. Адпаведна са словаўтваральнымі тыпамі першасных словаўтваральных прозвішчаў, прапанаванымі П. У. Сцяцко, былі выяўлены наступныя: тып на *-нік, -уш, -ыр, -уля* не прадстаўлены; тып на *-ак/-як*: *Пазняк, Рудак*; тып на *-аль/-ель*: *Коваль*; тып на *-ла*: *Мятла, Шакола*; тып на *-ан/-ян*: *Булан, Стукан*; тып на *-ач*: *Дубач, Толкач*; тып на *-уха/-юха*: *Мядзюха*; тып на *-ей/-эй*: *Мелянцей, Нігурэй*; тып на *-ай/-яй*: *Балай, Нячай*; тып на *-ар/-яр*: *Бондар, Гімбар*. Сярод гэтых тыпаў асаблівай прадуктыўнасцю вылучаецца тып на *-ан/-ян* і на *-ак/-як*. Значная частка прозвішчаў (41 %) мае рэдкія фіналі, характэрныя для адзінкавых антрапонімаў: *-ер* (*Аліхвер*), *-юга* (*Більдзюга*), *-ыха* (*Грачыха*), *-ень* (*Паперадзень*), *-юта* (*Раманюта*), *-ля* (*Рухля*), *-са* (*Фурса*), *-ур* (*Шамшур*). Сярод прадстаўленых прыметнікавых прозвішчаў былі выяўлены толькі невытворныя: *Белы, Беражны, Долгі, Круглы, Стэпавы*.

Акрамя прааналізаваных вышэй, да першасных варта аднесці яшчэ дзве групы антрапонімаў:

- прозвішчы, якія маюць «непразрыстую» аснову і па сваёй структуры самі нагадваюць апелятывы (*Антал, Зянок, Самуль, Татыржа, Шлапо*);
- запазычаныя прозвішчы, якія не маюць у сваёй структуры беларускіх, агульнаўсходнеславянскіх ці агульнаславянскіх прозвішчаўтваральных фармантаў.

Сярод названых пераважаюць антрапонімы балцкага паходжання, пра што сведчаць фіналі *-ель* (*Вашкель, Вількель, Даргель*), *-уль* (*Самуль*), *-а(н)с/-іс/-ус* (*Вілманс, Дрэйманіс, Парпуціс, Спецыус*). Таксама можна гаварыць і аб выпадках другаснага запазычання, паколькі бытуюць прозвішчы *Буславічус, Казлоўскіс, Ясінкас*, якія маюць фарманты беларускага паходжання.

На аснове прадстаўленых вышэй звестак можна зрабіць некаторыя вывады. Паводле часцінамоўнай прыналежнасці прозвішчы раёна можна падзяліць на субстантыўныя і ад’ектыўныя. Субстантыўныя (назоўнікавыя) таксама маюць свае разнавіднасці: антрапонімы, утвораныя ад назоўнікаў-апелятываў, і тыя, што маюць суаднесенасць з уласнымі асабовымі імёнамі. Пераважную большасць сістэмы першасных прозвішчаў складаюць утварэнні ад назоўнікаў-апелятываў (90 %), ад асабовых імён паходзіць 7 % адзінак, ад

прыметнікаў — 3 %. Крыніцамі паходжання запазычаных антрапонімаў з’яўляюцца руская, украінская, літоўская, польская, яўрэйская мовы.

Да разраду другасных прынята адносіць прозвішчы, утвораныя шляхам далучэння да асноў антрапонімаўтваральных фармантаў, сярод якіх тыпы на *-оў/-еў/-аў*, *-ін/-ын*, *-скі/-цкі*, *-іч/-ыч/-ыц*, *-ец/-эц/-авец*, *-ік/-ык/-чык*, *-енка/-энка/-анка*, *-ук/-юк*, *-чук*, *-онак/-ёнак* і іншыя.

На тэрыторыі Ёдскага сельсавета Шаркаўшчынскага раёна бытуе дзесяць прозвішчых тыпаў, два з якіх лічацца ўнутрымоўнымі, дакладней, беларускімі (тыпы на *-онак/-ёнак*, *-эня/-еня*). Па прадуктыўнасці першае месца сярод прозвішчаўтваральных фармантаў належыць тыпу на *-оў/-еў/-аў*, *-ін/-ын*, на другім месцы па частотнасці ўжывання тып на *-іч/-ыч/-ыц*, на трэцім — прозвішчы на *-скі/-цкі*.

Для таго, каб апісаць спецыфічныя заканамернасці функцыянавання антрапанімікону Шаркаўшчынскага раёна Віцебскай вобласці з пункту погляду семантыкі, было прааналізавана семантычнае поле «Прозвішчы жыхароў Ёдскага сельсавета».

Сектар «Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія характарызуюць чалавека ў фізічным і псіхалагічным плане». Пры аналізе ўтварэння прозвішчаў былі выяўлены імёны-мянушкі, якія даваліся ў адпаведнасці з наступнымі знешнімі прыметамі:

- рост, структура чалавека: *Вялічка*, *Долгі*, *Круглоў*, *Маляўка*;
- узрост: *Малец*;
- «колеравыя прыметы»: *Белы*, *Булан*, *Русецкі*, *Чарняўскі*, *Шарак*;
- асаблівасці знешнасці: *Кучаравенка*, *Крыварот*, *Монскі* — рус. ‘чэрава, пуза, бруха’, *Лапкоўскі* — укр. ‘клічка сабакі з тоўстымі лапамі’;
- фізічныя недахопы, захворванні, калецтвы: *Бяспальчык*, *Гарбачонак*;
- асаблівасці руху: *Клыпуценка*.

Была прааналізавана і частка антрапонімаў, у аснове якіх — імёны-мянушкі, што адлюстроўвалі адметнасці характару людзей:

- разумовыя здольнасці: *Райчонак* — рэг. *райко*, *райка* ‘дарадчык’, ‘той, хто дае парады’;
- рысы характару, асаблівасці паводзін: *Беражны*, *Цішонак*, *Цярпілка*, *Галуза* — ‘гарэза, свавольнік’, ‘дурны, неразумны’, *Бука* — бел. ‘нелюдзім, суровы, пануры чалавек’, *Палягошка* — ‘той, хто любіць паляжаць’.

Сектар «Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія ўказваюць на заняткі, прафесію, сацыяльны стан». Адзінкі дадзенага сектара былі ўтвораны ад антрапонімаўтваральных асноў, якія суадносяцца з наступнымі сферамі вытворчасці:

- промысел, рамяство: *Бондар*, *Кавалёў*, *Кавалёнак*, *Коваль*, *Піварун*;
- сельская гаспадарка: *Дзегцяроў*;
- кухонная справа: *Кухаронак*;

- воінская служба: *Каішталъян* — бел. ‘камендант цытадэлі’;
- іншыя: *Лейтан* — *лейт* ‘дваровы, чорнарабочы’, *Дваранікаў* — рус. дворян ‘дваровы чалавек’, *Камісараў* — ‘чыноўнік для разгляду спрэчных спраў’.

Сектар «Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія называюць асоб па этнічнай і нацыянальнай прыналежнасці». Сектар налічвае невялікую колькасць адзінак, сярод якіх *Турчынскі, Паляк, Палякоў*.

Сектар «Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія адлюстроўваюць сямейны стан, адносіны або з’яўляюцца тэрмінамі сваяцтва» прадстаўлены прозвішчам *Адзінец* — ‘трус адзінокі, бессямейны чалавек’.

Сектар «Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія характарызуюць абставіны з’яўлення дзіцяці ў сям’і і адносіны да яго бацькоў»: *Пазняк, Нячай* — ст.-рус. *нечай* ‘сумненне, адчай’, магчыма, ‘той, хто не чакаў’ ці ‘той, каго не спадзяваліся ўбачыць, не чакалі’, *Пяткевіч* — ‘пяты ад ліку’.

Сектар «Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія апісваюць асаблівасці з’яўлення чалавека ў населеным пункце» нешматлікі, напрыклад: *Навіцкі, Навічонак, Новікаў* — рэг. ‘новы чалавек у сяле, новы член сям’і’.

Сектар «Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія называюць прадметы». Да яго адносяцца наступныя адзінкі: *Бохан, Качан, Каішэль, Касарэўскі* — рэг. ‘касец’, рус. ‘вялікі нож, якім шчапаюць лучыну’.

Сектар «Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія адносяцца да фаўны»: *Арлоў, Голуб, Гусеў, Драздовіч, Другакоў* — *другак* — рэг. ‘жарабя-двухгодак’, ‘другі рой пчол’, *Сініца, Туронак, Чайка, Шпак*.

Сектар «Антрапонімы, утвораныя ад мянушак, якія з’яўляюцца адзінкамі флоры». Прадстаўлены на выбранай тэрыторыі: *Альшэўскі, Беразін, Валашын, Грачыха*.

Такім чынам, можна сцвярджаць, што прозвішчны антрапанімікон Ёдскага сельсавета вельмі разнастайны і служыць крыніцай этнаграфічнай, гістарычнай, культурнай і лінгвістычнай інфармацыі.

ЛІТАРАТУРА

1. Мезенка Г. М., Ляшкевіч В. М., Семянькова Г. К. Віцебшчына ва ўласных імёнах: мінулае і сучаснасць. — Віцебск, 2006.
2. Станкевіч А. А. Антрапанімікон г. Жлобіна (2002–2008 гг.) // Беларуская ананамістыка. Гісторыя і сучаснасць: Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі (Мінск, 20 красавіка 2010 г.) / рэдкал. І. Л. Капылоў [і інш.]. — Мінск, 2010. — С. 187–189.